

verblijf, het Behouden Huys. Eén van de overwinteraars, Gerrit de Veer, documenteerde voor het nageslacht de beproevingen in zijn dagboek over de overwintering. Willem Barentsz overleed kort voordat zijn makkers de terugtocht aanvaardden, met achterlating van de goederen en voorwerpen die zij gedurende hun maandenlange onvrijwillige verblijf hadden gebruikt.

Het hier besproken boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel verschaffen specialisten de context waarbinnen de reizen van Barentsz moeten worden geplaatst, en analyseren zij het dagboek van Gerrit de Veer. Ook gaan zij in op de verbeelding van de overwintering in woord en geschrift in negentiende-eeuwse kinderboeken. Tot slot wordt door een viertal auteurs vooral de archeologische kant van de zaak belicht. Het tweede deel heeft betrekking op de vondsten.

Direct bij het lezen van het *Woord vooraf* van de hand van R. de Leeuw, algemeen directeur van het Rijksmuseum, becroop mij een gevoel van onrust. De Leeuw schrijft dat de vondsten een collectie opleveren 'die het belang van de expeditie zelfver te boven gaat'. Deze bewering komt in het eerste deel niet uit de verf. Zo zou men een artikel verwachten over het belang van de collectie voor onze kennis van laat zestiende-eeuws gereedschap, gebruiksvoorwerpen, kleding of navigatie-instrumenten. Weliswaar heeft Peter Sigmund hierover eerder een en ander geschreven in het themanummer over Barentsz van *Spiegel Historiae* (XXXI (1996) x, 418-421), maar is deze catalogus niet de uitgelezen plek om dit in uitgebreider verband nog eens te doen? Pas in het tweede deel krijgt de lezer impliciet inzicht in het unieke (maar ook alledaagse!) karakter van de vanaf 1871 verzamelde vondsten.

In 1996 verscheen *Om de Noord. De tochten van Willem Barentsz en Jacob van Heemskerck en de overwintering op Nova Zembla, zoals opgetekend door Gerrit de Veer* (Nijmegen, 1996), de bewerking door V. Roeper en D. Wildeman van het reisverslag van Gerrit de Veer in hedendaags Nederlands, voorzien van inleiding en annotatie. Dit maakt de bijdragen van Braat (weergave van de inhoud van het dagboek van De Veer) en in mindere mate die van Sigmund (over de illustraties in het dagboek) welhaast overbodig. Interessanter zijn de bijdragen over de heldenverering van Barentsz in de negentiende-eeuwse kinderboeken, en over de archeologische activiteiten die in de loop der tijden zijn ontplooid.

Het echte belang van deze catalogus zit hem in het tweede deel: de opsomming en bewerking door specialisten van de archeologische vondsten. Het betreft hier niet slechts de voorwerpen in de collectie van het Rijksmuseum, maar ook die in andere Nederlandse, Noorse en Russische musea. Met veel kennis van zaken weten de experts de voorwerpen niet alleen adequaat te beschrijven, maar op bijna detective-achtige wijze extra informatie te halen uit de staat waarin de vondsten zich bevinden. Door de nauwgezetheid waarmee de auteurs hun informatie overdragen, en door de rijkdom van het vondstencomplex is dit boek een *must* voor maritiem-historisch of archeologisch geïnteresseerden.

J. C. A. Schokkenbroek

D. A. J. Overdijk, *De gewoonte is de beste uitleg van de wet. Een onderzoek naar de invloed van het Hof van Gelre en Zutphen op de rechtspleging in criminele zaken in het Kwartier van Nijmegen in de zeventiende en achttiende eeuw* (Dissertatie Nijmegen 1999, Werken uitgegeven door Gelre LUI; Nijmegen: Gerard Noodt instituut, 1999, xvi + 437 blz., f60,-, ISBN 90 71478 59 9).

Vroeg of laat is de rechtspraak tussen twistende partijen in handen gekomen van een ordenende overheid, optredend namens een abstracte staat die al dan niet werd gepersonifieerd in het staatshoofd. In de hoge Middeleeuwen is het strafrecht ontstaan als een overheidstaak die niet

aan de vrienden en magen van de benadeelde of het slachtoffer kon worden overgelaten. De moderne rechtsopvatting verwierp de willekeur van de (bloedige) vete. Zoals altijd speelde naast een opvatting van 'recht' de uitoefening van 'macht' mede een rol. Nu was het *arbitrium* een feit. Aan het begin van de nieuwe tijd was de willekeur van de rechter overigens allerminst onbegrensd. Zo goed als er een abstracte 'rechtsorde' werd gepostuleerd die door misdaden of misdrijven kon worden geschonden, evenzo bestond er een opvatting van recht of rechtvaardigheid waaraan de rechter zijn beslissingen, *in casu* de vaststelling van de strafmaat, behoorde te toetsen.

In de zuidelijke en westelijke delen van de Nederlanden is relatief vroeg een hiërarchie van gerechtelijke instanties ontstaan, aangepast of opgelegd door de landsheren. Hier was het proces van staatsvorming verder ontwikkeld dan in het oosten en noorden, waar vete en 'rechteloosheid' heersten — verkeerdelijk wel aangezien voor 'vrijheid'. In het hertogdom Gelre was door de vorst een 'hof' (raad of kanselarij) ingesteld boven de kwartierlijke gerechten of banken op het niveau van de ambten. Keizer Karel V bouwde, als nieuwe landsheer, in 1547 voort op een oudere traditie.

Mevrouw Overdijk heeft een rechtshistorische studie gewijd aan dat hof sinds het midden van de zestiende eeuw. Zij beschouwt die geschiedenis echter vanuit een welgekozen gezichtspunt, namelijk het approbatierecht dat het hof toekwam ten aanzien van de strafvonnissen van lagere gerechten. De tijdsafbakening is logisch verantwoord; de nadruk valt op de periode waarin de bronnen overvloedig genoeg zijn overgeleverd: 1675-1802. De geografische afgrenzing is ingegeven door de omvang van het bronnenmateriaal en door de beschikbaarheid van conflictstof: binnen het Kwartier van Nijmegen bleven daarom Tiel en Zandwijk, het ambt Nederbetuwe en de stad Nijmegen buiten beschouwing. Inhoudelijk richt de schrijfster haar aandacht, terecht, op het strafprocesrecht. Het materiële strafrecht blijft in principe buiten beschouwing. Dat is goed te verdedigen, want anders zou haar vraagstelling vervagen.

Wat hield dat approbatierecht in, hoe heeft de schrijfster dit onderzocht en wat zijn haar bevindingen? Kort gezegd, kwam het erop neer 'dat tussenvonnissen tot tortuur en eindvonnissen in criminele zaken ter toetsing aan het Hof moesten worden voorgelegd'. De rechtspolitieke zin ervan lijkt duidelijk: de vorst wenste, als hoogste wetgever en hoeder van het recht — tot wiens 'wil en bestraffing' trouwens de plegers van criminele feiten stonden —, toezicht te houden op de juiste rechtsgang in de lagere gerechten. Hiermee ging onafscheidelijk gepaard het streven naar hiërarchisering en uniformering die de greep van de vorst op de rechtspleging en de rechtszekerheid van de justiciabelen zouden vergroten.

De schrijfster wijst erop dat dit toezicht niet uit de aard der zaak voortvloeide: het was een pretentie van de landsheer en bleef als zodanig omstreden — ook al, omdat de vorst oude privileges die de lokale en regionale gerechtelijke en bestuurlijke autonomie behelsden, deels had bekrachtigd. Mevrouw Overdijk heeft alle bronnen van de rechtspraktijk in haar onderzoek betrokken — een ontzagwekkende hoeveelheid materiaal. Zij heeft de criminele rechtspraak der betreffende ambten onderzocht, evenals de correspondentie die hierover met hof, en eventueel Staten, van Gelre werd gevoerd. En natuurlijk de wetgeving. Zo kon zij een ontwikkelingslijn traceren. Daartoe haalt zij breed uit.

Haar boek bestaat, zoals al het goede, in drieën: het eerste gedeelte behandelt in drie hoofdstukken 'instituties, functionarissen en rechtspraak' (11-74); het tweede gaat, in zes capita, over de criminele procedure (77-251) en het derde deel is natuurlijk het *pièce de résistance*: het bespreekt in zeven parten het approbatierecht (255-370). De schrijfster plaatst, waar nodig of nuttig, haar relaas in het kader van de Nederlandse en de internationale wetenschappelijke literatuur. Ik noem maar de relatie tussen approbatierecht en gratierecht.

De macht der gewoonte is sterk. Waar gerechten of ambten van ouds moesten dulden dat een

hogere instantie toezicht op hun (tussen)vonnissen uitoefende, diende die gewoonte natuurlijk wel bewijsbaar te zijn. Dat lukte niet altijd — met als gevolg principiële conflicten. Maar ook de omvang van het approbatierecht was omstreden: mocht het Hof toepassing van tortuur zomaar verbieden? Was het bevoegd zelfs de strafmaat van de lagere rechters eigenmachtig te veranderen? Toch gebeurde dat nogal eens. *En passant* geeft mevrouw Overdijk in haar helder geschreven boek heel wat kijkjes in de keuken van de lokale strafrechtspleging. Daar ging het wel eens grondig mis met het respect voor de verdachte/delinquent.

Kortom, de schrijfster heeft een rijke en veelzijdige studie geschreven, die historicus en jurist veel biedt — veel meer dan de ondertitel op het eerste gezicht doet vermoeden. Het belang van haar boek overstijgt door de thematische breedte van aanpak de geografische grenzen van het Gelderse onderzoeksgebied verre. Dit is een belangrijke bijdrage tot de vergelijkende institutionele en rechtsgeschiedenis.

A. H. Huussenjr.

L. C. van de Pol, *Het Amsterdamse hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Dissertatie Rotterdam 1996, Historische reeks; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1996, 493 blz., f59,50, ISBN 90 284 1750 8).

Het Amsterdamse hoerdom was oorspronkelijk de titel van een soort reisgids voor de wereld van de prostitutie in Amsterdam, die in 1681 verscheen. Lotte van de Pol heeft de tocht overgedaan, maar met de blik van een vrouwenhistoricus van het eind van de twintigste eeuw. Evenals de anonieme auteur uit de zeventiende eeuw (de veelschrijver Simon de Vries? een Rotterdamse schout die in Amsterdam op onderzoek uitging?) is zij geïnteresseerd in bijzonderheden als het overheidsbeleid, de locatie van 'speelhuizen' of de manier waarop hoeren hun klanten wierven, maar daarnaast wil ze ook een antwoord vinden op vragen als waarom vrouwen prostitutie werden, waar de prostituees vandaan kwamen, wie de klanten waren, wat de kerk, de overheid en particuliere tijdgenoten van het verschijnsel prostitutie vonden, welke rol het begrip 'eer' hierbij speelde en hoe de prostitutie als 'bedrijfstak' functioneerde. Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw is volgens haar een interessante en bruikbare casus, omdat in de geschiedschrijving van de prostitutie de vroegmoderne tijd tot nu toe tamelijk onderbelicht is gebleven, 'beroepsmatige en georganiseerde' prostitutie door de eeuwen heen vooral een '(groot)stedelijk verschijnsel' is geweest, Amsterdam in de vroegmoderne periode tot de grootste steden van Europa behoorde en de stad bovendien over een uitstekend en overzichtelijk rechterlijk archief beschikt.

De belangrijkste bronnen in het rechterlijk archief die Van de Pol bekeek, zijn de zogenaamde 'confessieboeken'. Dit zijn registers waarin de verhoren van arrestanten werden opgetekend, voorafgegaan door gegevens over hun beroep, geboorteplaats, leeftijd en juridische antecedenen. In de periode 1650 tot 1750, waar het zwaartepunt van het onderzoek berustte, zijn in de confessieboeken niet minder dan 8099 verhoren te vinden van personen die ervan verdacht werden iets met prostitutie te maken te hebben. Van de Pol heeft ze allemaal gezien en verwerkt. Daarnaast onderzocht ze schoutsrekeningen, cipiersrekeningen, kerkeradsnotulen en het notarieel van 1700-1710, deed ze ter vergelijking steekproeven in het rechterlijk archief van Den Haag en nam ze literaire bronnen als liedboeken, toneelstukken en schelmenromans door. Ook aan reisbeschrijvingen (zoals *Het Amsterdamse hoerdom*) ontleende ze de nodige gegevens. Lichtvaardigheid kan de auteur bij dit onderzoek niet worden verweten. Veel van haar voorgangers worden gekapitteld vanwege een gebrek aan kritische zin ten opzichte van hun (vooral li-